

ZSIDÓELLENES ZAVARGÁSOK VAS MEGYÉBEN 1848-BAN

ANTI-JEWISH RIOTS IN VAS COUNTY IN 1848

Balázs Edit

Országos Rabbiképző, Zsidó Egyetem

ÖSSZEFOGLALÁS

A nemzetőrség toborzásakor a Vas megyei események a városi, mezővárosi és falusi nép zsidóellenességét mutatták. Ezek kiindulópontja Szombathely volt, majd Kőszegre, Körmendre és Rábahídvégre is áttért.

A MOIB már április 10-én kormánybiztosi megbízást adott ki Széll József és Csányi László részére. A teljhatalmú biztosok hatásköre elsősorban Vas megyére, szükség esetén azonban Zala, Veszprém és Sopron megyék területére, valamint Sopron, Kőszeg, Ruszt városokra terjedt ki. A kormánybiztosok jogi érveinek megfelelő létszámú katonaság adott nyomatékot, minek következtében a rend Vas megyében is helyreállt.

ABSTRACT

During the recruitment of the National Guard, the events in Vas County revealed the anti-Jewish attitude of the urban, market town and rural population. Its focal point was in Szombathely, but spread to Kőszeg, Körmend and Rábahídvég as well.

Already on 10 April, the National Provisional Committee of Ministers (MOIB) appointed József Széll and László Csányi as government commissioners. The powers of the commissioners, who were granted full authority, extended mainly to Vas County, but also the counties of Zala, Veszprém and Sopron, as well as to the towns of Sopron, Kőszeg, and Ruszt, should it be deemed necessary. The legal arguments of the government commissioners were backed up by an adequate number of soldiers, and order was restored in Vas County.

Kulcsszavak: nemzetőrség, toborzás, antiszemita zavargások, MOIB, kormánybiztosok

Keywords: national guard, recruitment, anti-Semitic riots, MOIB, government commissioners

Az 1790-91-es országgyűlés óta a magyarországi zsidóság törekedett arra, hogy elérje a jogegyenlőséget. Az abszolutizmus idején erre semmi lehetőség nem nyílt, de a reformkor politikusai is különféleképpen álltak a kérdéshez. Elleneztek, vagy nem tartották időszerűnek, illetve feltételekhez kötötték az emancipációt.

Az 1839-40. évi országgyűlés ismételten napirendre tűzte a zsidókérdést, és jelentős, de mégiscsak részeredmény született.

Az országgyűlés kimondta a zsidók számára a lakhatást.

„1. §. Mindazon zsidók, kik az Országban vagy kapcsolt Részekben születtek, valamint szinte azok is, kik az itteni lakásra törvényes úton engedelmet nyertek, ha ellenök erkölcsi magokviseletök tekintetéből bebizonyított alapos kifogás nincsen, az egész Országban és kapcsolt Részekben akárhol szabadon lakhatnak, – kivéven egyedül az 1791-dik esztendei XXXVIII. törvénycikkelyben említett bánya-városokat...”¹

Lehetővé vált tehát a zsidók szabad letelepedése, akik aztán egyre nagyobb számban áramlottak a városokba.

Az 1848. március 15-én kirobbant forradalom győzelmével hatalomra került liberális ellenzék már az átalakulás heteiben szembekeült azzal a problémával, hogy közteherviselésen és jogegyenlőségen alapuló programját nem tudja zökkenőmentesen és kisebb-nagyobb engedmények nélkül átültetni a gyakorlatba.² A pesti forradalom harmadnapján, 1848. március 17-én a „magyarországi és erdélyhoni zsidók képviselte” nevében kiáltvány jelent meg a hazai zsidókhoz, mely üdvözölte a forradalmat – szerzőjét, Kunewalder Jónást,³ beválasztották a Pozsonyba induló küldöttségbe. A márciusban megalakuló Közcsendi Bizottmány tagjai között zsidók is helyet foglaltak, s a szerveződő nemzetőrség sem állított akadályt belépésük elé. Csatlakozásukat azonban már márciusban megakasztotta az ország nagyvárosaiban a forradalmi megmozdulásokkal párhuzamosan kialakult pogromhangulat.⁴

Az alkalmi népvezérek az indulatokat és az elkeseredést meglovagolva zavargást kezdeményeztek. Pozsonyból indult a zsidóellenesség, elért számos nagyvárost és kistelepülést. Pozsony, Pécs, Sopron, Győr, Esztergom zsidóellenes rendi színezetű mozgalmi mellett a Vas megyei események a mezővárosi és falusi nép zsidóellenességét mutatták. Ezek kiindulópontja Szombathely volt.

„A nemzeti őrsereg tagjai gyakorlat után muzsikaszóval mentek a piarcz felé, majd egy negyed részük zsidók ostromlására mentek,

¹ 1840.XXIX. tc. A zsidókról *Nathaniel Katzburg*: Fejezetek az újkori zsidó történelemből Magyarországon Bp., 1999. 46.

² *Simon V. Péter* (1984): Zsidóellenes zavargások Vas megyében 1848 tavaszán. In Molnár Károly szerk.: A Szombathelyi Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei. 4. évf. 1. sz. 117.

³ Moses vallású magyarokhoz. Pest, márcz. 22. 1848. (Körlevél, magyar és német szöveggel.) <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-irok-elete-es-munkai-szinnyei-jozsef-7891B/k-8D2C5/kunewalder-jonas-93C2A/>

⁴ *Gonda László*: A zsidóság Magyarországon 1526-1945 Bp.1992. 83.

és ugyan Grünwald pincéjét felverték, ahol 600 akó borát elfolyatták, a hercegi sörház ablakjait, kapuit beverték. De nem csak ez, hanem templomjukat minden szentségeket, oltárokat, könyveket, összetörvén darabokra kihajították az udvarra. A lámpákat ellopták, úgy a szegénycassát – amelyben 500 pengő forint volt – feltörvén kirabolták.”⁵

A városi tanács április 5-i határozatában kimondta, hogy minden zsidónak Szent György napjáig (az országos vásár napja!) el kell hagyania a várost.⁶

1. „hogya a zsidók f.é. Szent György napon túl nemcsak városunkból, de a szomszéd Szent Márton, és Perént helységekből, úgy a szőkeföldi telekről s minden kivétel nélkül eltávolíttassanak.

2. hogya ennél fogva minden ház és telekbirtokos annyiszor mennyiszor fizetendő ezer pfgrt. kötés terhe alatt örökösön kötelezze magát: miként Szt.-György nap után zsidó egyént házába vagy bárminő az telkére lakóul s haszonbérlelőül be nem fogad, sőt edigleni szerződvényeket is megsemmisítve a határidőn túl házá-tól s telkeiről haladéktalanul elutasítandja.

3. hogya jövőre a zsidók által üzenni szokott házaló kereskedés is, a város, Perént és Szent Márton köré, az aláírási ívben eltiltassanak az aláírási ív tüstént megnyittatván, miután azt megyei püspök úr ő Méltósága, egy küldöttség általi felszólítás után megkezdji, - a tanácsnak köteleességül tétetett: hogya a városi, szent-mártoni és perénti lakosokat s herczeg Batthány Fülöp urat ő kegyelmességét, mint szőkeföldi telek birtokost az aláírásra felszólítsa.”⁷

Széll József alispán április 8-án a MOIB-hoz⁸ küldött jelentésében beszámolt arról, hogya a zsidóellenes zavargások tovább terjedtek Körmendre, Sárvárra, Németújvárra, Rádócra és Rábahídvégre.⁹

Az első mezővárosi zsidó pogrom¹⁰ fő célpontja a zsinagóga volt. Belül teljesen szétverték, a 10 tóratekerceszt szétépték, és egy kútbá dobták.¹¹ Az imakönyveket az udvarra dobálták, a lámpákat és a jótékonyági kasszát a benne lévő 500 pengő forinttal ellopták.¹² A szom-

⁵ Balázs Edit-Katona Attila: „...zsidónak maradni és magyarnak lenni.” Mozaikok a szombathelyi zsidóság történetéből. Szombathely, én. 2.

⁶ Simon (1984): i. m. 123.

⁷ Bernstein Béla emlékkönyv. Szombathely, 1998.113-115.(Partes Populorum minores alienigenae)

⁸ Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány

⁹ MOIB-iratok, 1848: 265. sz. MNL OL.

¹⁰ Ö. Kovács József: A szombathelyi zsidók betelepülése, helyzete a XVIII. század elejétől 1848-ig. Vasi Szemle 1985./2. 267.

¹¹ Bernstein Béla Emlékkönyv 112.

¹² Szegedy István levele Szegedy Antalhoz Közzéteszik: Mayer László -Varga Nóra: Adatok az 1848. április 4-ei szombathelyi zsidóellenes megmozdulások történetéhez vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények 1999/4.5-6.

bathelyi mintát a megye több településén is követték, úgyhogy két teljhatalmú kormánybiztost – Széll Józsefet és Csányi Lászlót – küldtek, akik vizsgálatot indítottak és perbe fogták a bujtozókat.¹³

A zavargások résztvevőit és felbujtóit felelősségre vonták.¹⁴ A főkolomposokat végül is elítélték.

Április 25-én a vármegyeházán indult a vizsgálat, amelyet 1848. május 15-én egy per követett. Ennek során Stefanits Ferenc cserepesmestert, nemzetőrt elsőrendű vádlottként, Diósy János csizmadiamestert másodrendű vádlottként fogták perbe, rajtuk kívül pedig Tóth József lisztkereskedőt, nemzetőrt, a zsidó templom kirablásában való részvételért, Kirnabauer György napszámost, Horváth Ferenc kőműveslegényt és Rácz Károly kocsiszt pincefeltörés, Országi József ügyvédet pedig izgatás vádjával állították bíróság elé.

Grünwald Samu izraelita kereskedőt pedig pénzváltási visszaélés gyanúja miatt citálták bíróság elé, mivel Diósy azt állította, őt Grünwald a boltjában becsapta. Ez a vád nem igazolódott be. Diósy egy év, Tóth, Horváth fél év börtönt kapott.¹⁵

1848. május 10-én Königsberger Lajos¹⁶ rabbi kárbejelentést tett. Ebből kiderül a zsinagóga „felszereltsége”. A frigyláda-hoz tartozó függönyök – parochet –, hüpa,¹⁷ gyertyatartók, falilámpák, örökmécses. Egy tábla, mely a hercegért szóló imát tartalmazta. Valamint a ced-doko¹⁸ pénztár.¹⁹

A szombathelyi zsidó község 1849 februárjában pert indított, mert a tudomására jutott, hogy a templomból elrabolt tóratekercsek egy részét a helybéli csizmadiák talpbélésnek felhasználták. A perben, ellentétben Bernstein tudósításával, nem 10, hanem 8 tóratekercs szerepel a kárlistán, és mellékeltek két bőrből készült talpdarabot, ezek közé öt darab a csizmasarok formájára szabott, héber betűs tórai szöveget tartalmazó pergamen lapot illesztettek.²⁰ Orbán György csizmadia inas sapszlit, azaz csizmasarok darabokat” készített tóratekercsekből származó pergamelapokból. Az inas azt vallotta, hogy erről mestere nem tudott, az anyagot a dulás idején egy fiútól vette el, és a

¹³ Simon (1984): i.m.117-131.

¹⁴ Mayer László-Varga Nóra i.m. 8.

¹⁵ Az 1848-as zsidóellenes pogrom Szombathelyen <https://www.alon.hu/node/6477>

¹⁶ Königsberger Lajos a szombathelyi község első rabbija. Képesítését a nikolsburgi országos főrabbitól nyerte, s ezt a pozsonyi Chátám Szófer is megerősítette. A tudós és jámbor életű férfiú 1861-ben bekövetkezett haláláig vezette a hitközséget. Magyar Zsidó Lexikon szerk. Újvári Péter 1929. 866.

¹⁷ Esküvői baldachin.

¹⁸ Játékonysági pénztár.

¹⁹ A kárbecslést közlik Mayer László -Varga Nóra i.m. 11.

²⁰ Uo. 12.

szobájában rejtegette. A tóratekercsek elsajátítását nem tudták rábi-zonyítani, de perbe fogták, „lázongásbeli részvétel” és „felebarátja vallásának tapodása” miatt.

Csaknem fél évszázaddal később Szombathely 1892-ben kinevezett rabbija, Bernstein Béla így látta az eseményeket: „Kétségtelen, hogy úgy, mint eredetileg sem a polgárság zöme akarta a zsidóság távoltartását, hanem az érdekelt céhek, a városi kalmárok és mesteremberek, meg a velük egy követ fújó tanács, úgy most is, 1848-ban a zavargást, a pusztító zsidóüldözést nem a nép maga akarataból, hanem a titokban bujtogatók működése folytán rendezte.”²¹

A **körmendi** eseményeket a főszolgabíró jelentéséből rekonstruálhatjuk. Ebből kiderül, hogy amikor a megyei küldöttség az úrbériség megszüntetéséről és a közteherviselésről szóló törvényeket elmagyarázta a népnek, ingerültség támadt a helybeli zsidók ellen a nemzetőrség szervezésével kapcsolatban. Az április 5-i esti zavargásokat 7-én ugyan kivizsgálták, de „*az eseményeket mivel azok éjjel történtek, a tanács és a nemzeti őrsereg fölálltával pedig a cselekvők elszaladtak – világosságra hozni nem lehetett*”.²² Másnap, 8-án a főszolgabíró összehívta a nemzetőröket, és engedelmességre, a rend fenntartására szólította fel őket. A nemzetőrök azonban a szolgálati esküjükhöz a zsidók eltávolítását szabták feltételül. A község népe gyújtogatással adott nyomatékot követelésének. A körmendi polgárok – mint arra a főszolgabíró előre figyelmeztetett – másnap határozatot akartak hozni, hogy Szent György napján a zsidókat kiűzik a városból.²³

Rábahidvég közbirtokosainak kétharmada április 6-án este a helybeli zsidók kiűzését követelte, és a község teljes lakosságának az összezsúfítása céljából félreverte a harangokat. Három zsidó ház ablakait betörték, lakóit szidalmazták. A sokadalmat a pandúrok erőyes fellépése oszlatta szét.²⁴

A nyugtalanító hírek hallatára a MOIB már április 10-én kormánybiztosi megbízást adott ki Széll József és Csányi László részére.²⁵ A teljhatalmú biztosok hatásköre elsősorban Vas megyére, szükség esetén azonban Zala, Veszprém és Sopron megyék területére, valamint Sopron, Kőszeg, Ruszt városokra terjedt ki. A kormánybiztosok jogi érveinek megfelelő létszámú katonaság adott nyomatékot, minek következtében a rend Vas megyében is helyreállt, amint ezt a körmendi Chernel Elek is jelentette Széll Józsefnek: „*a zsidóság elleni ingerültség*

²¹ Balázs Edit-Katona Attila: „...zsidónak maradni és magyarnak lenni” Mozaikok a szombathelyi zsidóság történetéből. Szombathely én. 2.o.

²² Alispáni iratok, 1848: 48. sz. MNL VaML.

²³ Alispáni iratok, 1848: 45. sz. MNL VaML.

²⁴ Alispáni iratok, 1848: 45. sz. MNL VaML.

²⁵ MOIB-iratok, 1848: 265. sz. MNL OL.

*is csillapodni látszik, mivel bizonyosan legjobb hatással leszzen a katonaságnak itten keresztül vonulása, és egy ideig tartózkodása.”*²⁶

Kőszegen 1848. április 9-én kezdődött zsidóellenes zendülés.²⁷ A marhavásártérre gyakorlatra bevonult nemzetőrségnek főleg parasztokból álló része, amikor felolvasták nekik az Országos Ideiglenes Bizottmánynak a zsidók védelméről kiadott rendeletét, elégedetlenségüket fejezték ki. Kijelentették, hogy nem védik meg a zsidókat, sőt a városból való kiűzésüket követelték. A békítési kísérletek eredménytelenek voltak, a felhergelt tömeg beözönlött a városházára és a követeléseiket kiabálták. A főbíró személyes megjelenése és beszéde hatására oszlottak csak szét, aki megígérte, hogy másnap a közgyűlés tárgyalni fogja a követeléseiket.

A zavargások azonban éjjel még tovább folytatódtak zsidó házak megtámadásával. Schey Antal Gyöngyös utcai házának ablakait betörték, a kerítését és a faraktárat elpusztították. A Schey Fülöp háza előtti oszlopokat ledöntötték. Hiába kérte őket a szemben lakó Turcsányi Lajos evangélikus lelkész, hogy hagyják abba, és menjenek haza, nem tették, sőt az ő ablakait is bedobálták. A fentiek is mutatják, hogy Kőszegen a zsidóellenes mozgalom elsősorban a megvagyonosodott Schey család ellen irányult.

A nemzetőrség elfogta és bebörtönözte a hangadókat, köztük Kötzl József kereskedőt.

A másnap összeülő városi közgyűlés úgy határozott, hogy a nép követeléseit egy következő, április 16-án egybehívandó közgyűlés fogja tárgyalni. Ugyanakkor a zsidók kereskedését Kőszegen megtiltották. Hirdetményben értesítették a város polgárait, hogy a zsidókat a kereskedéstől és a házalástól eltiltották, és a máshonnan elűzött vagy elmenekült zsidókat a város nem fogja befogadni.²⁸

Kőszegen is a kormánybiztosok vetettek véget a zavargásoknak. A képviselőtestület pedig a nemzetőröket április 10-i határozatával éjjel-nappali szolgálatra rendelte, a kormánybiztosoktól pedig katonaság kirendelését kérte. A katonaság április 15-én bevonult a városba, éppen egy nappal a kijelölt közgyűlés előtt. A miniszteri biztosok pedig a zsidók kereskedését tiltó városi határozatot megsemmisítették.²⁹

Miután a zsidóellenes zavargások megszűntek, júniustól a korábban tiltakozó városok is besorozták a zsidókat a nemzetőrségbe. Nagy számban nyertek felvételt a honvédszászlóaljakra is.

Az önkénteseknek tartott buzdító beszédében Könisberger Lajos rabbi a következőket mondta: „Magyarország a mi édesanyánk, mely szült és nagyranövellt bennünket, és habár nem is ismernek el hon-

²⁶ Alispáni iratok, 1848: 51. sz. MNL VaML.

²⁷ Kőszeg és Vidéke XXIII. 1903. 5. Chernell Kálmán i.m. II. 261.

²⁸ Harsányi László: A kőszegi zsidók. Bp., 1974. 112-115.

²⁹ Kőszeg és Vidéke XXIII. 1903. I.

polgároknak, ha sok helyen kegyetlenül üldöznek is, ha a mi templomunkat és szent tóratekercseinket gyalázatos módon megszenségtelenítették és megromgálták, nem szabad szívünkben a gyűlöletnek és bosszúnak tért engedni. Sőt imádkoznunk kell jószágos Atyánkhoz, ezt a gaztettet ne torolja meg és ellenségeinknek bocsásson meg.”³⁰

A szombathelyi zsinagóga utcai homlokzata az ötvenes években³¹

³⁰ Bernstein Béla emlékkönyv 115-116.o.

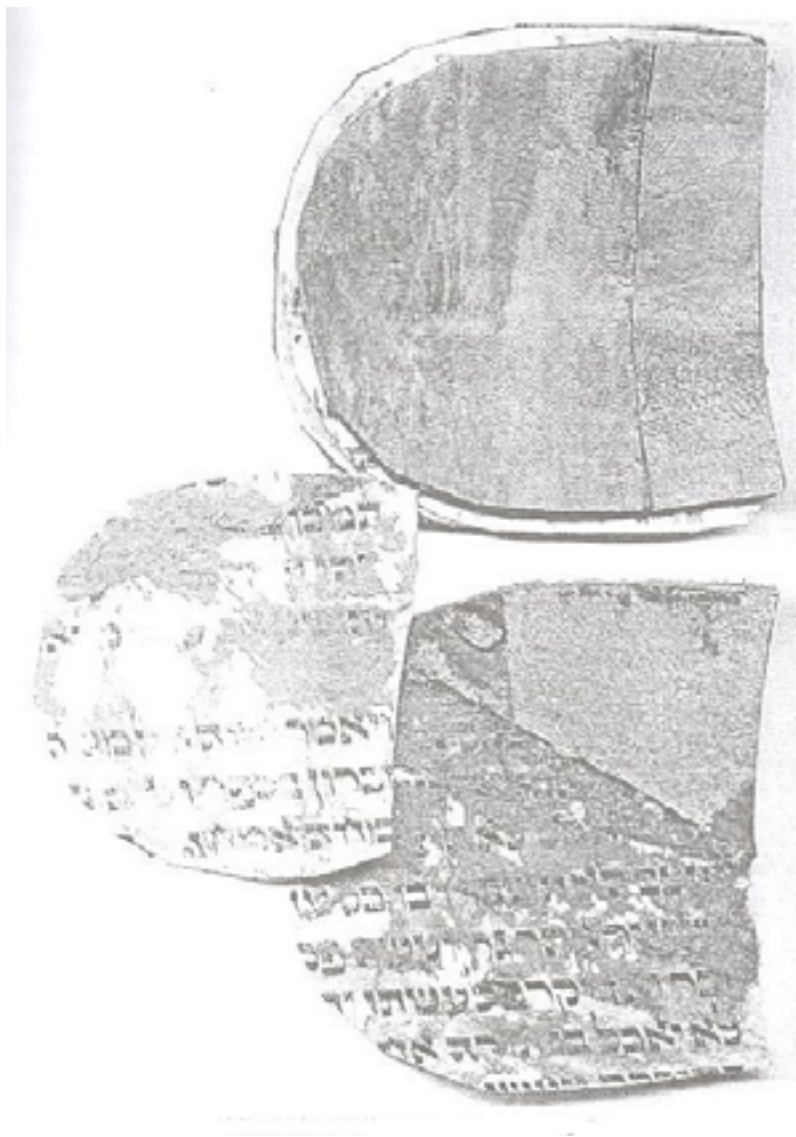
³¹ Balázs Edit (szerk.): Zsidó emlékhelyek a Nyugat-Pannon EuRégióban. Szombathely, 2008.

A Tóra-szekrény a bimával.³² Jobbra fenn egy kis részlet látszik a női karzatból³³

³² Tóra-olvasó emelvény

³³ Balázs Edit (szerk.): Zsidó emlékhelyek a Nyugat-Pannon EuRégióban. Szombathely, 2008.

A csizmatalpbetétek³⁴

³⁴ Balázs Edit: Szombathely első zsinagógája In: Kő kövön. Stein auf Stein. Dávid Ferenc 73. születésnapjára II. Bp., 2013. 451-460.